

Fyysinen pääoma sosiaalisessa toimijuudessa

Liikkuminen ja kehollisen eläytymisen taito

Huippu-urheilijan suhde kehonmuokkaamiseen näyttäytyy helposti välineellisenä. Urheilija muokkaa kehoaan ensisijaisesti suhteessa palkintoihin ja tarvitsee tavoitteeseensa voimakasta ja kestävää kehoa. Kilpailuista saadun hyödyn näkökulmasta hänen fyysisyytensä ei kuitenkaan takaa pysyvää pääomaa. Fyysisen pääoman hauraudesta muistuttaa se, että urheilijan suoritus on haluttua niin kauan kuin siihen sisältyy lupauksia menestymisestä.

Kehonmuokkaamisen arvoja löytyy myös muoti-, musiikki- ja elokuvateollisuuden käytännöistä. Kehon esteettiset kvaliteetit kauneus, haluttavuus, nuoruus, fitness ja lihasvoima toimivat valuutan tavoin joillakin aloilla, mutta ne kantavat vaihtoarvoa ja varmistavat tulevia palkkioita vain hyvin rajatun ajan.

Nick Crossleyn mukaan kehonmuokkaaminen ja fyysinen pääoma kuuluvat yhteen. Fyysinen pääoma edesauttaa paikallistamaan kehollisia laatuja, jotka ovat arvostettuja ja haluttuja erilaisten saavutusten konteksteissa. Fyysisen pääomaan kuuluu olennaisesti motivaatio, jota ilman kehonmuokkaamisen muodot ja tekniikat olisivat mahdottomia toteuttaa. Lisäksi fyysisen suorituskykyyn liittyvä menestys on luonteeltaan katoavaa, eli muokkaamisen tuoma vaihtoarvo on metaforista ja pääomana ainoastaan osittain näkyvää.¹

Crossleyn näkemyksen taustalla on bourdieulainen ajatus siitä, että kulttuurisen, symbolisen ja sosiaalisen pääoman tavoin myös fyysinen pääoma on epätasaisesti jakautunutta ja vaihtelee sosiaaliselta kentältä toiselle. *Ruumiillinen pääoma* (*embodied capital*) muodostaa Pierre Bourdieulla yhden osan kulttuurista pääomaa, ja sen tuotanto ilmenee suhteessa niihin tapoihin, joilla kulttuuria investoidaan kehoon.² Bourdieuta on kuitenkin kritisoitu siitä, että ruumiilliseen pääomaan liittyvät arvot seuraavat liikaa sosiaalisten kenttien logiikkaa, jolloin fyysisyytemme näyttäytyy symbolisesti epätasa-arvoisena. Silloin kun kehojamme muokataan tiettyjen sosiaalisten kenttien piirissä, altistumme niiden materiaalisille ehdoille, ja osa toiminnastamme toteutuu niiden

vuoksi. Chris Shillingin mukaan fyysinen pääoma onkin syytä erottaa käsitteellisesti kulttuurisesta pääomasta, koska fyysisuus on itsessään liian merkityksellistä palautuakseen kulttuuriin, ja sen toteutumista ei pitäisi tarkastella ainoastaan symbolisina ja valtasuhteisina merkityksinä.³

Fyysistä pääomaa kertyy tavoissa, joilla muokkaamme kehojamme osana itsetuntemustamme, ja voidaksemme erottaa niitä muista sosiaalisen maailman jakavista kehoista. Sosialisatio ei ole vain tiettyjen symbolien sisäistämistä, vaan kehon tiedostamisella, eläytymisellä sekä liikkumisella on siinä keskeinen tehtävä. Miten fyysinen pääoma nivoutuu osaksi kehollista sosialisatiota? Kehollinen struktuurimme saa huippu-urheilussa selvemmin tiettyjä muotoja tähdäten harjaantuneempaan lihasvoiman käyttöön.

Uskon Nick Crossleyn tavoin, että kehonmuokkaaminen fyysisen pääoman nimissä on osittain välineellistä, ja joissakin ammateissa ja käytännöissä se on välttämätöntä. Fyysinen pääoma liittyy laajemmin sosiaalisuuteen siinä mielessä, että fyysinen itsetuntemus lisää sosiaalista herkkyyttä. Liikkuminen ja sen puute merkityksellistävät olemistamme.

Jatkan Crossleyn pohdintaa fyysisestä pääomasta ”taitoina”, jotka karttuvat osana liikkumisen elinikäistä sosialisatiota. Arkinen ympäristö tuo meidät erilaisten taitojen piiriin, ja lähes kaikessa toiminnastamme on läsnä fyysisiä pyrkimyksiä. Taidot ovat tietenkin keskeinen osa eri urheilukäytäntöjä. Taidoista puhutaan usein suorituksena ja harvoin fyysisenä pääomana, joka tarkoittaa yksilölle monitasoisia sosiaalisia haasteita. Crossleyn mukaan taidoissa tulisi ottaa

Esimerkiksi jääkiekossa aggressiivinen käytös ei vastaa välttämättä pelaajan yleisiä sosiaalisuuden ihanteita.

Kuitenkin urheilijan aggressiivistakin käyttäytymistä on vaikea normittaa yleisillä mittareilla, koska hän ilmaisee sillä omistautumista pelille, joka edustaa erityistä, toisinaan jopa mielivaltaista sosiaalista käytäntöä.”

huomioon fyysisyys sekä subjektiivisesti elettyä että objektiivisesti tuotettuna. Esimerkiksi jalkapallon pelaaminen on taito, joka on olemassa fyysisenä; pelaaminen on ”ikään kuin lihaksissa”. Pelaamisen taidossa herkistytään omalle pelaamiselle ja eläydytään kanssapelaajien liikkeisiin.⁴

Entä voiko urheilijan liikkujana saamia kokemuksia, pitkä-aikaista taitojen kehittämistä ja siitä saatua nautintoa merkityksellistää katoavaksi pääomaksi? Vaikka huipulla oleminen on ohimenevä tila, voi urheilijan liikkuminen toimia henkilökohtaisena varantona vielä pitkälle menestymisen jälkeen. Fyysistä menestymistä voi arvottaa myös terveyden, sosiaalisen toiminnan eheyden ja itseilmaisun laatuju yhteydessä. Väitteeni on, että fyysinen pääoma toteutuu kehollisesti monitasoisempaan kuin millaisena se näyttäytyy suhteessa lyhytikäisiin palkkioihin tai materiaalisymboliseen ja hierarkkiseen pääoma-ajatteluun.

Tarkastelemalla liikkumista jokapäiväisenä toimintana voidaan päästä lähemmäksi fyysisen pääoman toteutumista elinikäisenä prosessina. Pohdintaani vahvistavat kysymykset yksilön valinnoista, kehollisesta mielihyvistä sekä suhteista toisiin sosiaalisiin maailman jakaviin kehoihin. Pääoman karttumista voi kuvata elinikäisellä jatkumolla, jonka aikana tunnistamme olevamme kehoja, teemme ja muokkaamme kehojamme sekä tiedostamme asuvamme kehojamme.⁵ Prosessiin voi kiteyttää hyvin monitasoisia ja keskenään erilaisia kehon tiedostamisen ja siihen eläytymisen tapoja. Me kehitämme itseämme liikkuessamme ja koemme oman liikkumismme erityiseksi.

Fyysisyytemme pohja on moninainen, joten pidän tärkeänä tarkastella fyysistä pääomaa erilaisissa liikkumismuodoissa. Ensimmäinen esimerkkini liikkumisesta on joukkuepeli, johon liittyy urheilukilpailun merkkejä. Toinen esimerkki havainnollistaa puolestaan liikkumisen arkista merkitystä kävelyn kautta. Kolmas tapaus on tanssi, jonka avulla syvennän fyysistä pääomaa mahdollisuutena keholliseen empatiaan eli kehoa kuuntelevampaan asenteeseen. Uskallan olettaa, että tanssin fyysinen pääoma on luonteeltaan erityislaatuista. Kuten muussakin harjoittelussa, myös tanssissa liikkujan asenteilla ja suhteella liikkeisiin on merkitystä. Tanssiin kuuluu liikkeiden visuaalinen muoto. Tanssin muoto rakentuu esimerkiksi siitä, onko tanssijoita yksi vai useita, jolloin ryhmän keskinäiset suhteet ovat keskeisessä roolissa. Tanssilla on yleisö niin kuin kilpaurheilulla, mutta se herättää urheilua enemmän katsojassa merkityksiä, jotka koskevat esityksen laatua ja tyyliä. Myös tanssia suoritetaan eli tanssija pyrkii suoriutumaan liikemateriaalista mahdolli-

simman hyvin, mutta tanssija pyrkii urheilijaa enemmän tulkitsemaan tanssia johonkin sosiokulttuuriseen ilmaisutyylisiin nähdän.⁶

Sosiaalisen kehon tutkimusperinteet

Sosiaalitieteellisessä tutkimuksessa painotetaan harvoin kehon tutkimisen tärkeyttä, vaikka se on avain toiminnan subjektiivisen taustan ymmärtämisessä. Keho nähdään usein pintana, jossa sosiaalinen kirjautuu yksilöön sekä jonkinlaisena symbolina kulttuurin luonnollisemmalle ja vähemmän konstruoidulle osalle.⁷ Edelleen keho näytetään usein objektina suhteessa varsinaiseen toimintaan eli ajatteluun, ja sen merkitys kommunikaation väylänä on toissijainen. Ylipäätään uskotaan, että eleet ja liikkeet ovat merkityksellisiä silloin, kun ne ilmaisevat ajatuksia.⁸ Yhtäältä yhteiskuntatutkimuksen sosiologiset ja filosofiset suuntaukset ovat vähätelleet subjektiviteettimme kehollisten perustojen tutkimista. Toisaalta filosofian perinteestä nouseva kehonfenomenologinen lähestymistapa on rikastuttanut keskustelua analyyseilla, joissa kehollinen kokemus ei ole irrallinen subjektin toiminnasta. Lähestymistapaa on sovellettu muun muassa tanssin harjoittelun tutkimiseen.⁹

Sosiologisessa tutkimuksessa subjektin toimintaa lähestytään esimerkiksi käsitteillä *agentti (agent)*, *toimija (actor)*, *käytäntö (practice)* ja *käyttäytyminen (behaviour)*. Nämä toimintaa kuvaavat käsitteet saavat kuitenkin usein tilanteisesti vaihtelevia merkityksiä. Käsitteillä kuvataan inhimillisen toiminnan mielekkyyttä ja ruumiillisuutta, mutta ne onnistuvat harvoin tavoittamaan subjektiviteetin kehooperustaisia merkityksiä. Sosiologisten toiminnanteorioiden heikkoutena voi pitää sitä, että niiden sosiaaliset subjektit edustavat universaaleja malleja olioille, joilla on mieli ja keho, mutta ei kumpaakaan erityisesti.¹⁰ Toiminnan käsitteet kuvaavat siis ensisijaisesti sosiaalisuuden rakenteita, ja siksi ne tavoittavat heikosti subjektiviteetin kehollista hienojakoisuutta.

Edellä kuvatut käsitteet mahdollistavat lisäksi tulkinnan, että kehomme ovat sosiaalisesti näkyvimpiä silloin kuin toimintamme on jollakin tavoin rajalla tai jännitteisessä suhteessa meitä ympäröiviin käytäntöihin ja normistoihin nähdän. Silloin kun toimintamme on tavanomaisen arkisosaalisuuden ulkopuolella, kuten urheilussa, se voi asettua jännitteeseen suhteeseen yleisten sosiaalisten normien kanssa. Esimerkiksi jääkiekossa aggressiivinen käytös ei vastaa välttämättä pelaajan yleisiä sosiaalisuuden ihanteita. Kuitenkin urheilijan aggressiivistakin käyttäytymistä on vaikea normittaa

yleisillä mittareilla, koska hän ilmaisee sillä omistautumista pelille, joka edustaa erityistä, toisinaan jopa mielivaltaista sosiaalista käytäntöä.¹¹

Fyysinen pääoma sisältää kehon tiedostamista, kehon tekemistä ja kehona olemista. Subjektiviteetti merkitsee itsemääräämisoikeutta näihin prosesseihin nähden eli yksilöllä tulee olla suhde omaan kehoonsa sekä vapautta tehdä sitä koskevia valintoja. Valintoja säätelee kuitenkin sosiaalinen normisto. Pelissä, kuten esimerkiksi jääkiekossa, vallitsevat kulttuurin jakamat käsitykset siitä, miten hyvä urheilija toimii. Jääkiekko on keskittynyttä; se on toimintaa, jossa urheilijalta vaaditaan tiettyjä ominaisuuksia enemmän kuin arjen sosiaalisissa tilanteissa. Aggressiivisuuden osoittaminen saattaa osoittautua keskeiseksi joukkueen onnistumisen ja jopa voiton kannalta. Pelin sisäistä järjestystä, liikkumavapautta ja rajoituksia sille, millaiseksi urheilijan tulee tehdä oma kehonsa, ei voi kuitenkaan soveltaa arjen monimutkaisiin sosiaalisiin käytäntöihin.

Sosiaaliteorioissa pohditaan sitä, missä määrin yksilön valintoja säätelevät yhteiset normit. Lähtökohtaisesti valintojamme ohjaa jo yhteinen kieli, joka luo rakenteita toiminnalle. Kuitenkin puhumiseen liittyy henkilökohtaisempi ja kehollisempi kielen käyttöyhteys. Kaikilla meillä on oma tapamme aksentoida puhetta ja yhdistää siihen painotuksia, eleitä ja liikkeitä. Bourdieu on laajentanut ajatusta käytetyn kielen järjestelmästä soveltamalla sitä muihin sosiaalisen konvention lajeihin. Hänkin kuvaa peliä toiminnaksi, jolla on arjen sosiaalisesta näkökulmasta katsottuna osaksi mielivaltaiset ja keinotekoiset puitteet. Joukkuepeli kattaa eksplisiittisiä ja erityisiä (sen ulkopuolelle ulottumattomia) sääntöjä, tarkoin rajatun tilan ja ajan. Bourdieun mukaan muut sosiaalisuuden kentät perustuvatkin urheilusta poiketen hitaammille itsenäistymis- ja valintaprosesseille. Kun peli voidaan valita urheilussa, määrittää muuta elämää säännönmukaisuus, että ”me synnymme mukaan peliin” ilman tietoista valintaa.¹²

Teoksessaan *The Logic of Practice* (1990) Bourdieu käsittelee sosiaalisen toiminnan rakenteellisia ulottuvuuksia näyttäen esimerkiksi nais- ja mieskehojen arkisten liikkumistapojen erot. Nämä eroavat toisistaan, koska sukupuoli ja tiettyyn sosiaaliseen luokkaan kuulumisen miehenä ja naisena muokkaavat liikkeitä sukupuolten omiksi tavoiksi, muodoiksi ja tyyleiksi. Tietyssä sosiaalisessa asemassa oleva mies tai nainen liikkuu sukupuolensa muodolla eli tietyllä tavalla ja *habituksella*. Muoto seuraa osittain ääneen lausumattomia ja esikiehellisiä käsityksiä maailmasta, joka perustuu esimerkiksi ohjaavalle kasvatukselle (*taking-for-granted*). Habitus ilmaisee liikkeissä juuri sosiaalisen ja yksilöllisen välistä jännitettä. Bourdieu väittää, että sosiaalinen asemamme ja sukupuolemmme vaikuttavat siihen, miten olemme kehoina, ja siihen, miten liikumme. Yläluokan miehen arkinen kävely tarkoittaa suoraan päämäärään kävelemistä; kävelyn muotoon eivät kuulu mutkat ja poikkeamiset reitiltä. Lisäksi mies välttää poikkeavia katseita, sanoja ja eleitä, hänen tulee katsoa tapaamaansa henkilöä suoraan silmiin ja hieman ylöspäin, varsinkin jos vastaantulija on toinen mies. Samaan luokkaan kuuluvan naisen kehollista olemusta jäsentää vastaavasti alaspäin maata kohti suuntautuva muoto, joka on asenteena pidättäytyvää eikä herätä vastaantuloissa paheksuvia reaktioita.¹³

Fyysinen aktiivisuutemme sijoittuu Bourdieulla habituksen otsikon alle eli yksilön valintoja muokkaavat tiettyyn yläluokkaan kuulumiseen sidotut maut ja tavat. Habituks

ovat kehollisia, ja se, miten ihmiset kohtelevat kehojaan, ilmaisee habituksen syvintä ydintä. Makukin on kehollista; sosiaalinen säätely koskettaa sitä, millaisilta kehojemme tulee näyttää ja millaiseksi ne tulee objektivoida, merkityksellistää ja muokata tiettyjen sosiaalisten kenttien puitteissa, jotta fyysisyys alkaisi toimia pääoman tavoin.¹⁴

Yhdellä tasolla Bourdieu väittää, että subjektit tai toimijat odottavat ja käyttäytyvät sen mukaan, mihin he ovat toistuvasti asemoituneet subjekteina, ja nämä odotukset ovat usein kollektiivisesti tuotettuja ja jaettuja. Toimija on aktiivinen rakentaessaan maailmasta induktiivista kuvaa, vaikka maailma ei vastaisikaan odotuksia. Kyse ei lähtökohtaisesti ole determinismistä, vaan pikemminkin pragmaattisesta sopeutumisesta ja realismista tiettyihin sosiaalisiin tiloihin nähden.¹⁵ Subjektiiivinen horisontti eräänlaisena sosiaalisen toimijan tietona on muotoutunut käytännöllisessä sitoutumisessa johonkin sosiaalisen maailman osaan, joten kaikki toimijat katsovat maailmaa ”jostakin käsin”. Bourdieuta on kritisoitu determinismistä, sillä hän ei ole tuonut tarpeeksi selvästi esille vapaan tahdon ja determinismin välillä kulkevaa keskitietä, vaikka hän pyrkiikin habituksella etsimään tietä näiden ääripäiden välille.¹⁶

Lisäksi Bourdieuta voi kritisoida siitä, että habitus vaikuttaa liian painavasti arjen sosiaalisissa käytännöissä eli sosiaalisen aseman ja luokan sukupuolittunut sisäisrakenne ohjaa liian merkittävästi esimerkiksi liikkumistamme. Yksilön omaa toimintaa ei voi palauttaa yksioikoisesti sosiaaliseen asemaan tai sukupuoleen. Bourdieu hyväksyy myös itse sen, että muodostamme omia yksilöllisiä tapoja puhua, elehtiä ja kävellä.¹⁷ Koska habitus kuvaa paremmin sosiaalisia kenttiä, se jäykentää yksilön valinnan luonteen syvällistä ymmärtämistä. Jos habitusta kuitenkin sovelletaan löyhemmin pelkistäen se esimerkiksi liikkumistottumuksiin, voidaan sen avulla valaista fyysisen pääoman suhdetta arjen liikkumiseen.

Tällöin voidaan ajatella, että habituksen antaman muodon kautta liikkeemme heijastavat elämänsisällöämme. Esimerkiksi persoonallinen kävelytyylimme tiettyinä tapana askeltaa kertoo meistä liikkujina. Kävelystämme voi tunnistaa esimerkiksi kehoon kertyneitä lihasjännityksiä, jotka rajoittavat liikkumista. Samalla kävely voi olla arkisenakin versiona hyvin harjoitettua, osa kunnossa pysymistä ja kehon parempaa hallintaa. Kävelystä voi tulla kuuntelevaa ja omaan liikkumistapaan eläytyvää. Kävely voi olla kehon uudelleiseksi tekemistä harjoituksella, jolloin avuksi tarvitaan toisinaan fysioterapia-ammattilaisten apua kävelyn painopisteen analysoimiseksi ja oikeiden jalkineiden tai apuvälineiden löytämiseksi. Kävelystä voi kertyä fyysistä pääomaa eräänlaisena sosiaalisena taitona, joka ilmenee tarpeena löytää itselle oikea tapa liikkua eri tilanteissa.

Sosiaalisten säätelyjen piirissä oleminen ei estä fyysisen pääoman prosessia, sitä, että oman liikkumistamme mahdollisuuksista ja rajoituksista karttuu tietoa voimavaraksi. Oman kehon rajoitusten ja mahdollisuuksien tiedostaminen on kasvamista ihmiseksi. Miksei liikkumistamme voisi välittää meille tietoa siitä, että kuulumme johonkin sosiaaliseen ryhmään?

Liikkumisen sosiokulttuuriset mallit

George Lakoffin ja Mark Johnsonin (1980) mukaan luonteen- ja lajinominaisuutemme ihmisinä, johon sisältyy

vuorovaikutuksellinen avoimuus fyysiseen ympäristöön, on pohjana kaikille luonnollisena pitämillemme kokemuksille ja toiminnoille, kuten liikkumiselle. Lajinominaisuutemme tulee merkitykselliseksi silloin, kun olemme suhteessa fyysiseen maailmaan, jossa ovat läsnä paitsi omat liikkeemme myös muiden liikkeet.¹⁸ Liikkumisen kompetenssin ja sosiaalisen taidon kannalta tämä tarkoittaa sitä, että yksinkertaisetkin arkiset askareet vaativat kehojen käyttämistä ja kompetenssia kehojemme havainto- ja liike-elimien taholta.¹⁹

Lakoffin ja Johnsonin kehittämässä kulttuuristen mallien teoriassa yksi avainkäsite on metafora. Metafora on sidottu kokemuksiimme ihmisinä ja se palautuu osin kehoon. Liikkumisen mallit, samoin kuin muut kulttuuriset mallit, ovat jäsennyksiä, jotka vaikuttavat meihin kokemuksellisella tasolla. Liikkuminen ei ole sattumanvaraista, vaan samoin kuin kaikessa inhimillisessä toiminnassa, myös siinä keskeistä osaa näyttävät käsittämisen ja vastaanottamisen prosessit. Liikkumisen kulttuuriset mallit kuvaavat sitä, että opimme hyväksytyjä tapoja toimia, kuten esimerkiksi kulttuurisen tavan pelata jääkiekkoa. Peliin kuuluu sääntöjen sisäistämistä, oikein suhteutettua voimaa sekä käsitys yhteispelin luonteesta.

Liikkumisen kulttuuriset mallit auttavat meitä tunnistamaan mahdollisuutemme toimia eri tilanteissa. Pyrimme työstämään kokemaamme kognitiivisesti eläytymällä tilanteisiin, jotta meistä tulisi niiden suhteen ”oikeanlaisia” liikkujia. Metafora tarkoittaa tässä yhteydessä sitä, että jäsenämme osat mielekkääksi kokonaisuudeksi. Opimme mieltämään kokonaisuuksia harjoitusprosessista, jonka kautta saamme käsityksen pelin osien ja yksittäistapahtumien sekä oman toimintamme syiden ja seurausten välisistä yhteyksistä. Kokonaispelin jäsentämiseen liittyy soveltamista. Erittelemme kokemuksiimme esimerkiksi pohtimalla oman panoksemme merkitystä pelille. Silloin kun harjoitukset ovat mielekkäässä suhteessa luonnollisena pitämiimme asioihin, kuten oman kehomme rajoihin sekä yleisiin fyysisen tilankäytön rajoituksiin, on oma panostuksemme peliin merkittävämpää.

Kulttuuriset liikkumisen mallit ovat läsnä kaikkein arksimmissakin tapahtumissa ja vuorovaikutustilanteissa. Jäsenämme toimintaamme suhteessa fyysiseen ympäristöön seuraamalla esimerkiksi kanssaihminen liikkumista, esineisiin tarttumista ja väkijoukossa pujottelua. Huomiomme on joissakin tilanteissa intensiivisempää kuin toisissa, mikä kertoo siitä, että suhteemme fyysiseen ympäristöön on kokonaisvaltaista ja affektiivista. Tilannekohtaisiin reagointeihin ja tuntemuksiin vaikuttaa paitsi oma ja muiden tilankäyttö myös kulttuuriset käsitykset fyysisen tilan rajoista. Kun havaitsemme jonkun kävelevän horjuen humalassa, kiinnitämme siihen kenties tavallista intensiivisemmin huomiota tarkkailemalla hänen selviytymistään. Fyysistä pääomaa on sekin, että tunnistamme oman kehollisuutemme yhteydessä arjen käytäntöihin. Subjektiviteettiin kuuluu eläytymistä, jonka avulla näemme kehomme myös objekteina. Tämä tarkoittaa sitä, että kun liikomme muiden joukossa, opimme luovimaan sosiaalisesti sekä kulttuurisesti hyväksytyjen ja jaettujen mallien ja ohjesääntöjen mukaan. Tietoisuus muista liikkujista ja omien kokemustemme yhteydestä heidän kokemuksiinsa tekee liikkumisesta sosiaalista ja kulttuurista. Liikkuminen merkitsee fyysisenä pääomana kokemusta oman kehon mahdollisuuksista ja rajoituksista. Kaikessa liikkumisessa – objektien manipulointi mukaan lukien – on tärkeää

eläytyä fyysisen ympäristön lainalaisuuksiin ja muiden liikkujien mukanaan tuomiin impulsseihin.

Sosiaalisen toimijuuden kehollinen perusta

Näen työhuoneeni ikkunasta pyörätuolissa olevan naisen, joka on menossa parkkipaikalla olevalle autolleen. Hän avaa ensin auton oven, nostaa käsiensä ja ylävartalonsa lihasten varassa itsensä tuolista ajajan istuimelle ja taittaa pyörätuolinsa, jotta se sopii hänen viereensä toiselle etuistuimelle. Sitten nainen sulkee oven ja käynnistää auton. En näe auton sisälle, jotta tietäisin minkälaisia apuvälineitä nainen tarvitsee polkimilla ajaakseen autoa, mutta seuraan katseellani kun hän ajaa parkkipaikalta omalla autolla ajamisen taidolla.

Yksilön tietoinen suhde kehoonsa oman subjektiviteetinsä perustana on olennainen osa fyysistä pääomaa. Vastavasti vastavuoroinen suhde muihin on alue, jossa fyysistä pääomaa voidaan tarkastella. Crossleyn mukaan sosialisaatiossa ei voi liiaksi korostaa inhimillisen olemisen ja toimijuuden kehollista merkitystä (jossa subjekti tunnistaa itsensä suhteessa muihin). Lajinominaisuutemme kuuluu, että olemme ”keho-subjekteja”, joilla on kyky nähdä ja tulla itse nähdyiksi, koskettaa ja tulla itse havaituiksi kosketeltavissa olevina sekä kuulla ja tulla itse kuulluiksi. Tämän muotoilun taustalla vaikuttaa Maurice Merleau-Pontyn kehonfenomenologinen teoria intersubjektivisuudesta. Siinä havaittava maailmamme ilmenee meille parhaiten ollessamme suhteessa muihin ”keho-subjekteihin”.²⁰ Näin muihin kohdistuva toimintamme merkitsee kokonaisvaltaista maailman sosiaalisuudelle avautumista.

”Subjektit ovat siinä [maailmassa] ja ovat osa sitä. Ne eivät ole sen ulkopuolella. Tämän näkemyksen mukaan kuka tahansa konkreettinen subjekti on valmiiksi sosiaalinen ja aina jo kytkeytynyt intersubjektiviseen paikkaan, missä olemme aktiivisia ja valintoja tekeviä, luomassa merkityksiä, mutta emme ole ainoita olemassa olevia tietoisuuksia”.²¹

Merleau-Ponty kritisoi tuotannossaan kartesiolaisen tradition sisältä käsin mielen ja kehon välistä kuilua ja pyrki yhdistämään mielen ja kehon yhteisliitokseksi. Hänen ajattelussaan korostuu sosiaalisen toimijuuden kehollisuus sekä aistimellinen ymmärrys subjektin maailmassa olemisesta. Tähän sisältyy vielä se, että subjektin tunteet ja halut ovat sosiaalisia ja kehollisia²². Sosiaalisen, jaetun ja intersubjektivisen maailman merkitys meille keho-subjekteina merkitsee sitä, että toimijuuteemme kuuluva havaitseminen on luonteeltaan kokonaisvaltaista. Emme ainoastaan näe toisiamme, vaan voimme tunnistaa ja eläytyä toisiimme. Sosiaalisuuden keskeisintä ydintä on se, että emme liiku muiden joukossa päämäärättömästi, vaan koemme oman toimintamme kautta heidän toimintansa merkitykselliseksi.²³

Crossleyn mukaan kehomme ovat keskeisesti mukana sosialisaatiossa, koska kehollisuus tekee meistä situationaalisia; tilanteisiin, konteksteihin ja historioihin vaikutus-suhteessa olevia subjekteja. Tällä on merkitystä, kun pohdimme yksilön valinnan luonnetta sekä sitä, miten sosiaaliset rakenteet vaikuttavat tekemiimme valintoihin. Seuraten Merleau-Pontyn ajattelua keho-subjekteista Crossley väittää, että sosiaalisina subjekteina toimintamme vapaus on luon-

Meidän tulee huomioida toiminnan ja liikkumiskyvyn mahdolliset erot, jotka ovat usein vaikeasti tunnistettavissa, koska ne ovat subjektiivisen kokemuksen aluetta ja koska ne koskettavat yksilön autonomisuuden tunnetta. Erot ovat kuitenkin myös kulttuurisia; esimerkiksi silloin, kun julkisen tilan suunnittelussa ei kiinnitetä riittävästi huomiota vammaisten ja liikuntarajoitteisten vanhusten tarpeisiin.

teeltaan selvemmin situationaalista kuin ehdotonta. Meitä ympäröivät tottumusten rakenteet silloinkin, kun meillä on vapaus luovuuteen ja vapaus muuttaa annettuja rakenteita.²⁴ Toimijuuttamme muokkaa paitsi oma elämänsuhteemme ja kokemuksemme subjekteina myös suhteemme toisiin sosiaalisen maailman jäseniin.

Puolustaessamme subjekteina olemisen kehollisia perustoja on hyvä muistaa, että esimerkiksi liikkumiskykymme ei ole tasa-arvoista. Liikkuminen ei ole samanlaista edes silloin kun yksilöt kuuluvat samaan sukupuoleen tai ikäryhmään.²⁵ Tämä on tärkeä lähtökohta liikkumisen ja fyysisen pääoman välisen suhteen tarkastelulle. Meidän tulee huomioida toiminnan ja liikkumiskyvyn mahdolliset erot, jotka ovat usein vaikeasti tunnistettavissa, koska ne ovat subjektiivisen kokemuksen aluetta ja koska ne koskettavat yksilön autonomisuuden tunnetta. Erot ovat kuitenkin myös kulttuurisia; esimerkiksi silloin, kun julkisen tilan suunnittelussa ei kiinnitetä riittävästi huomiota vammaisten ja liikuntarajoitteisten vanhusten tarpeisiin. Eroja esiintyy myös sosiaalisuuden sukupuolittuneissa käytännöissä. Feministitutkijat ovat havainnollistaneet sitä, että liikkumisen mallit eivät ole yhteneviä naisten ja miesten kohdalla. Tätä voidaan selittää osaksi sillä, että naisilla on miehistä poikkeava suhde omiin kehoihinsa, ja naiset joutuvat kasvatuksen ja populaarikulttuurisen tuotteistamisen kautta selvemmin ulkonäköä ja käyttäytymistä määrittelevän huomion kohteiksi. Naisten sosiaaliseen sukupuoleen kasvattaminen sisältää historiallisesti myös liikkumista koskevia rajoituksia, jolloin heidän tilankäyttönsä ei ole aina ollut yhtä luontevaa, suoraviivaista ja varmaa kuin miesten.²⁶

Iris Youngin kuuluisa esimerkki naisten kokemuksista pallopelissä kertoo, että naisten fyysisyydessä on mukana varovaisuutta ja epäröintiä. Pallopeleissä tämä ilmenee siten, että kohti tuleva esine aiheuttaa enemmän puolustusreaktioita kuin rohkaisee lähestymään aktiivisesti palloa; pallo otetaan kiinni vasta kun se tulee kohti. Lisäksi naiset käyttävät liikkueessaan enemmän yksittäisiä kehon osia kuin koko kehoa²⁷. Youngin väite siitä, että naisten liikkumista säätelevät naiselliset kasvatus- ja harjoitusmenetelmät (urheilussa tai tanssissa) pitää osittain paikkansa. On kuitenkin väärin, jos hänen esimerkkiään sovelletaan suoraan naisten kokemuksiin itsestään liikkujina. Mielestäni Youngin tulkinta lisää ymmärrystä siitä, että keholliset kokemukset ovat osittain sukupuolisidonnaisia. Jotta hänen tulkintansa voidaan liittää ajatteluun fyysisestä pääomasta, tulee naisten

ja miesten liikkuminen ymmärtää sekä subjektilähtöisen vallinnan että yhteisöllisen sosiaalisen säätelyn alueeksi. Liikkumisessa voi toteutua myös vähemmän sukupuolisidonnaisia sekä liikkujan itseensä että muihin toimijoihin kohdistuvia arvoja, odotuksia ja toiveita.

Fyysistä pääomaa on vaikea ymmärtää suhteessa jatkuvaan sosialisatioon, jos pidämme fyysisyytemme perustaa ulkoisen määrittelyn tuloksena. Edelleen on hankala keskustella fyysisestä pääomasta, jos sosiaalisuutemme käytännöllinen luonne unohtetaan. Merleau-Pontyn edustaman kehonfenomenologian näkökulmasta emme voi luottaa tarkasteluun, jossa subjekti havaitsee itseään ainoastaan objektina muiden objektien joukossa.²⁸ Näin pallonheittäjä ei voi pitää itseään huonona pallonheittäjänä vain siksi, että hän sattuu olemaan sukupuoleltaan nainen. Subjekti, joka kuuntelee kehoaan ja harjoittaa sitä aktiivisesti, osallistuu omalla toiminnallaan sosiaalisen muokkaamiseen.²⁹ Hän voi omalla kehosuhteellaan vaikuttaa syntyvään sosiaalisuuteen ja lisätä empaattisuutta myös muiden kehoissa. Kaiken kaikkiaan toiminta liittyy subjektin muiden subjektien joukkoon. Toimijuuden sosiaalinen luonne tekee mahdottomaksi sen, että sosialisatiossa muotoutuvat subjektit olisivat ennalta määrättyjä, sillä toimijuuden edellytyksenä ovat sosiaalisesti muotoutuneet subjektit.³⁰

Sosiaalinen toiminta on aina kontekstisidonnaista ja siinä mielessä ”traditionaalista”. Esimerkiksi urheilupelissä vaaditaan kompetenssia, mikä tarkoittaa, että pelaaja näkee, ajattelee ja toimii pelin rakenteiden ja muodon mukaan. Toiminnan rationaalisuus ilmenee suhteessa ”tiettyyn peliin”, joten esimerkiksi jalkapallon sääntöjä ei voida soveltaa jääkiekkoon. Kehonfenomenologisesta lähtökohdasta käsin pelaaminen on osittain myös esirefleksiivistä eli pelaaja tulee liikkueessaan eräällä tavalla yhdeksi pelinsä kanssa.³¹

Kehollinen eläytyminen fyysisenä pääomana

Feministinen yhteiskuntatutkimus on kysynyt kahden viime vuosikymmenen aikana sitä, miten subjektin toimijuus muotoutuu yhtäältä yhteydessä sosiaaliseen ja toisaalta yhteydessä subjektin kokemukseen itsestään autenttisenä ja sisäisesti koskemattomana. Judith Butlerin mukaan subjektiviteetti ei ole koskematon diskurssien ulkopuolella oleva ”minä”, mutta sosiaalisella ei myöskään ole ylivaltaa subjektin nähden. Toimijuutemme artikuloituu kaikissa yrityksissä, joiden kautta olemme mukana sosiaalisilla kentillä, jotka

” Tanssijoiden kehot eivät ole ulkoisia tanssin instrumentteja, joita muovataan puhtaasti tanssitekniikoiden, kuten esimerkiksi baletin tai modernin tanssin palvelukseen. Kehot ajatellaan eleyiksi prosesseiksi, kuten monissa nykytanssitekniikoissa, ja tanssillinen laatu ymmärretään suhteessa tanssijoiden kinesteettiseen, somaattiseen ja affektiiviseen historiaan. ”

ovat toisinaan keskenään myös ristiriitaisia. Esimerkiksi sukupuoli merkitsee tästä näkökulmasta katsottuna enemmän projektia, taitoa tai sarjaa toimintayrityksiä kuin biologista, ennalta määrättyä ja luonnollista naiseutta sekä mieheyttä tai pakkoa käyttäytyä tiettyjen naisen ja miehen kulttuuristen mallien mukaisesti.³²

Subjektin merkitseminen joko autenttiseksi ja muista riippumattomaksi itsenäiseksi olennoiksi tai toimijaksi, jonka valintoja säätelee puhtaasti sosiaalinen rakenne, on virheellistä. Tämä pätee myös fyysiseen pääomaan. Fyysistä pääomaa voi luonnehtia toiminnaksi, jolla subjekti pyrkii kohti uusia sitoutumisia, jotka koskevat häntä itseään sekä muita ympärillä olevia. Osana intersubjektiviivista maailmaa fyysinen pääoma avaa mahdollisuuden empatialle, joka on luonteeltaan ennen kaikkea kehollista.

Kaikkea toimintaamme ohjaa jonkinlainen tarve tulla huomatuiksi, lyhyesti sanottuna tarve tulla muiden kaltaistemme joukkoon. Pyrimme löytämään toiminnallemme vastaanottoa ja yleisöä ja osallisuutta muista inhimillisistä kehoista. Valintojemme mielekkyys on siinä, että meillä on tunne johonkin kuulumisesta. Toisinaan se tarkoittaa sitä, että haluamme olla muita parempia, ja toisinaan teemme tilaa eläytyville suhteelle muihin. Edellinen on välttämätöntä esimerkiksi kilpailutilanteissa, sillä ilman tunnetta siitä, että saamme mielihyvää muiden voittamisesta emme kenties voi niin varmasti voittaa kilpailussa.³³ Jälkimmäinen valaisee puolestaan sitä, että pyrimme jakamaan oman elämäkokemuksemme ja kehojemme eletyn kokemuksen yhdessä muiden kanssa.

Kehollisen eläytymisen taito edellyttää kuuntelevaa suhdetta omien kehojemme sekä muiden kehojen elettyyn historiaan. Muiden antama palaute on meille tärkeä osa tunnetuksi tulemistä ja luonnollinen osa kehomme tuntemaa mielihyvää. Fyysistä pääomaa onkin mielekästä tarkastella saumakohdassa, jossa oman toimintamme vaikutus muihin nousee tärkeäksi.

Jaana Parviainen kirjoittaa tanssin erityislajisuudesta kinesteettisen empatian näkökulmasta. Hänen mukaansa empaattisuus voi merkitä tanssissa kinesteettistä myötäelämistä eli toisen ihmisen liikkeiden ja henkilökohtaisen maailmaan suuntautumisen tunnistamista. Keskeistä on se, että empatiaan ja eläytymiseen ei riitä puhtas havaitseminen. Se on tarpeellinen osa toisen liikkeiden tunnistamista, mutta myötäelämiseen kuuluu myös syvällisempi omiin liikkeisiin ja toisen kehollisuuteen eläytyminen. Kaikki tanssitekniikat eivät mahdollista kinesteettistä kokonaiselämistä suhteessa

itseensä ja toiseen. Lisäksi osa tekniikoista perustuu liikkeiden ulkoiselle kopioimiselle, ja ne voivat estää toisen liikkeiden aistimista.³⁴

Tanssi ei välttämättä ole sen parempi empaattisuuden välittäjä kuin muut kehon tiedostamiseen tähtäävät tekniikat, koska sekin voi sisältää mekaanista tekemistä.³⁵ Empaattisuuden merkitys löytyykin siitä, että kun mekaaninen tekeminen ei edellytä kehon tuntemista, kasvattaa kuunteleva asenne ja eläytyminen kaiken kaikkiaan parempaa aistimista. Tanssiminen kartuttaa fyysistä pääomaa silloin, kun se johtaa harjoitusmenetelmillään syvällisempään kehon tiedostamiseen. Tällöin harjoittelun tulee ylittää vartalon muokkaamisen ja liikkeiden esteettisen suorittamisen tasot, joilla tavoitellaan esimerkiksi yleisön välitöntä hyväksyntää. Kehollinen eläytyminen nousee tanssin yhteydessä esiin silloin, kun tanssijoiden harjoittelussa laitetaan paino oman liikkuamisen hiomiseen suhteessa muihin liikkujiin. Tanssi voi poiketa muusta harjoittelusta juuri siinä, että se mahdollistaa koulutusmuotona omien liikkeiden laaja-alaista pohdintaa kansatanssijoihin nähden. Tanssijoiden kehot eivät ole ulkoisia tanssin instrumentteja, joita muovataan puhtaasti tanssitekniikoiden, kuten esimerkiksi baletin tai modernin tanssin palvelukseen. Kehot ajatellaan eleyiksi prosesseiksi, kuten monissa nykytanssitekniikoissa, ja tanssillinen laatu ymmärretään suhteessa tanssijoiden kinesteettiseen, somaattiseen ja affektiiviseen historiaan.

Tanssiharjoittelussa kertyvä fyysinen pääoma muotoutuu kehollisen empatian laadullisessa hiomisessa, kun tanssijat tunnistavat omia kehonhistorioitaan ja antautuvat muiden kehojen historioille. Monet nykytanssitekniikat ottavat haltuun erilaisia regression tasoja palaten harjoituksissa oman kehon elämämaailmaan ja muistoihin. Harjoittelusta tulee progressiivista, edistyvää ja eläytymistä kasvattavaa, kun tanssija käy pienillä ja artikuloivilla liikkeillä läpi kehoonsa kasautuneita jännityksiä. Assosiatiivisen liike-improvisaation ja kohdistettujen harjoitusten kautta hän voi löytää uudelleen esimerkiksi oman selkäranskan liikkuvuuden vaikutuksen raajojen liikkeisiin. Selän nikamia aistivat rullaukset ja venytykset eivät ainoastaan paranna liikkuvuutta, vaan jännitystä aiheuttavien kipupisteiden läpikäyminen kohdistavilla ja pehmeillä harjoituksilla vapauttaa liikkeiden taustalla olevia mielikuvia. Monesti loukkaantumiset ja väärät harjoittelumenetelmät tekevät kivun kokemisesta sietämätöntä. Kipu voi syyttää liikkeelle myönteisen prosessin eli negatiiviset kokemukset, ja keholliset regressiot tekevät tilaa uudelle empaattisemmalle suhteelle kehoon. Kipupis-

teiden läpikäyminen harjoituksilla vahvistaa käsitystä itsestä aistivana ja kuuntelevana subjektina, jolla on tilannetasainen yhteys oman kehoon. Kuuntelevista menetelmistä voi seurata tanssia, joka esittelee myös uusia kehollisia muotoja.

Lopuksi

Olen edellä kuvannut fyysinen pääoman yhteyttä liikku-
misen elinikäiseen sosialisatioon ja pohtinut sosiaalisuuden
ytimessä olevan toimijuutemme kehollisia ulottuvuuksia.
Käsite on keskeinen tarkasteltaessa kehollisen eläytymisen
taitoa osana subjektiviteettia. Kehollinen eläytyminen on
puolestaan taito, joka ilmenee suhteessa liikkumiseen, ja se
merkitsee subjektille omaehtoista suhdetta kehoon, jonka
merkityksenannossa ovat mukana myös sosiaalisen rak-
enteen ja kasvatuksen vaikutukset. Liikkumisen ja oman
kehosuhteen kautta nouseva empaattisuus voidaan kuitenkin
ymmärtää selvimmin subjektin eläytyvissä suhteissa muihin
tilassa oleviin ja liikkuviin.

Fyysisen pääoman luonne liikkumisen myötä kehittyvänä
kehollisen eläytymisen taitona avautuu vielä tarkasteltaessa
tanssiin sisältyvää empaattisuutta, joka on pääomana elin-
ikäistä. Monet nykytanssin ”pehmeät” harjoitusmenetelmät
poikkeavat useista huippu-urheilun ”kovista” menetelmistä,
joilla pyritään pitkittämään urheilijan uraa lisäämällä suori-
tuskyykyä ja parantamalla kestävyyttä. Suorituksen tähtävää
kehityksen suuntaa mitataan lähes aina suhteessa tulevaan.
Nykytanssin tekniikoiden opetuksessa painotetaan tästä
poikkeavalla tavalla oman kehollisuuden ymmärtämisen
taitoa. Keho on työväline muussakin kuin suoritusmielessä.
Sen kautta työistetään subjektiviteettia, jolla on eletty historia
ja menneisyys. Ylipäätään tanssi, jossa huomioidaan kehon
kinesteettinen ja somaattinen luonne, mahdollistaa omien
liikkeiden pohtimista, joka on edellytyksenä muiden liik-
keiden tunnistamiselle ja aistimiselle. Tanssi mahdollistaa
eläytymistä esimerkiksi kahden tanssijan, koreografin ja tans-
sijan sekä tanssin opiskelijan ja opettajan välillä. Mutta myös
joukkueurheilu on hyvin sosiaalista. Siksi kanssapelaajien ke-
hollisen olemisen ja suuntautumisen tunnistaminen on yhtä
tärkeä taito kuin oman suoriutumisen tarkkailu.

Viitteet

1. Crossley 2001, 106–108.
2. Ks. mm. Bourdieu 1984;1990.
3. Shilling 1991, 654–655.
4. Crossley 2001, 108.
5. Vrt. Carrigan 1997, 150–151.
6. Vrt. Adshead 1988, 25.
7. Vrt. Williams & Bendelow 1998, 10.
8. Vrt. Heinämaa 1996, 90–91
9. Mm. Parviainen 1998; 2002a; Rouhiainen 2003; Välipakka 2003.
10. Vrt. Crossley 2001, 1–7.
11. Vrt. Crossley 2001, 7.
12. Bourdieu 1990, 66–67.
13. Vrt. Bourdieu 1990, 68–71.
14. Ks. Crossley 2001, 106–108; Shilling 1991, 654–655.
15. Vrt. Crossley 2001, 112.
16. Crossley 2001, 114–115.
17. Bourdieu 1990, 68–71.
18. Lakoff & Johnson 1980, 117–118.
19. Lakoffin ja Johnsonin mukaan keskeisen osan fyysisistä ympäristöämme muodostavat erilaiset sosiaaliset, poliittiset ja taloudelliset instituutiot, joihin nähden olemme jatkuvassa vuorovaikutussuhteessa.
20. Merleau-Ponty ei suoranaisesti käytä yhdistelmäsanaa ”keho-subjekti”, mutta viittaa siihen tuotannossaan. ”Keho-subjektia” käytetään laajasti

Merleau-Pontyn eksegeettisessä luennassa, koska termi kuuluu olen-
naisesti hänen ajatteluunsa intersubjektivisuudesta. (Ks. lisää Crossley
1994, 39).

21. Crossley 1994, 41. (Suomennos Inka Välipakka).
22. Crossley 2001, 89.
23. Crossley 1996, 30–31.
24. Crossley 1994, 46.
25. Crossley 1994, 38–39.
26. Vrt. Williams & Bendelow 1998, 117–118.
27. Williams & Bendelow 1998, 117–118.
28. Ks. esim. Merleau-Ponty 1962, 362; 1968. Merleau-Ponty kuvaa teoksessaan (engl.) *The visible and invisible* (1968), miten kehoissamme yhden-
tyvät sekä koskettamisen että kosketettavissa olevan ulottuvuudet tai
säikeet. Voin tuntea liikkeeni tai jäseneni liikkeet sekä sisältäpäin että
tarkastella niitä ulkoa päin suorittamassa, ja ne ovat kuitenkin saman
kehon liikkeitä.
29. Vrt. Crossley 1994, 42–43.
30. Vrt. Hekman 1995, 101.
31. Vrt. Crossley 2001, 110–111.
32. Butler 1990; 1993; 1997.
33. Vrt. Crossley 2001.
34. Vrt. Parviainen 2002b.
35. Parviainen 2002b.

Kirjallisuus

- Adshead, Janet, *Dance Analysis. Theory and practice*. Dance Books, London
1988.
- Bourdieu, Pierre, *Distinction*, RKP, London 1984.
- Bourdieu, Pierre, *The Logic of Practice*. Stanford University Press, Stanford
1990.
- Butler, Judith, *Gender Trouble. Feminism and the subversion of identity*. Rout-
ledge, New York 1990.
- Butler, Judith *Bodies That Matter. On the Discursive Limits of 'Sex'*. Rout-
ledge, New York 1993.
- Butler, Judith *The Psychic Life of Power. Theories in Subjection*. Stanford Uni-
versity Press, Stanford 1997.
- Crossley, Nick, *The Politics of Subjectivity*. Avebury, Brookfield 1994.
- Crossley, Nick, *Intersubjectivity. The Fabric of Social Becoming*. Sage, London
1996.
- Crossley, Nick, *The Social Body. Habit, Identity and Desire*. Sage, London
2001.
- Heinämaa, Sara, *Ele, Tyyli ja Sukupuoli. Merleau-Pontyn ja Beauvoirin ruu-
miinfenomenologia ja sen merkitys sukupuolikysymykselle*. Gaudeamus,
Helsinki 1996.
- Hekman, Susan J., *Moral Voices, Moral Selves. Carol Gilligan and Feminist
Moral Theory*. The Pennsylvania State University Press, Pennsylvania
1995.
- Lakoff, George & Johnson, Mark, *Metaphors We Live By*. The University of
Chicago Press, Chicago 1980.
- Mauss, Marcel, *Body Techniques. Sociology and Psychology*. Routledge and
Kegan Paul, London, 1979, s. 95–123.
- Merleau-Ponty, Maurice, *The Phenomenology of Perception*. (Phénoméno-
logie de la perception 1945). Käännös Ranska-Englanti Colin Smith.
Routledge, London 1962.
- Merleau-Ponty, Maurice, *The visible and invisible* (Le visible et l'invisible,
1964). Käännös Ranska-Englanti Alphonso Lingis. Northwestern Uni-
versity Press, Evanston 1968.
- Parviainen, Jaana, *Bodies Moving and Moved. A Phenomenological Analysis on
the Dancing Subject and the Cognitive and Ethical Values of Dance Art*.
Tampere University Press, Tampere 1998.
- Parviainen, Jaana, Tekniikan ulottuvuudet nykytanssissa. *Liikunta ja tiede*
1/2002, s. 34–40, 2002a.
- Parviainen, Jaana, Kinesteettinen empatia. Edith Steinin empatiakäsit-
yksen ulottuvuuksia. Teoksessa Leila Haaparanta & Erna Oesch (toim.),
Kokemus. Acta Philosophica Tamperensia vol. 1, Tampere 2002b, s.
325–348.
- Rouhiainen, Leena, *Living Transformative Lives. Finnish freelance dance artists
brought into dialogue with Merleau-Ponty's phenomenology*. Acta Scenica
13. Teatterikorkeakoulu, Helsinki 2003.
- Shilling, Chris, Educating the Body: Physical Capital and the Production of
Social Inequalities. *Sociology*, vol. 25, 4/1991, s. 653–672.
- Williams, Simon J. & Bendelow, Gillian (toim), *The Lived Body. Sociological
Themes, Embodied Issues*. Routledge, London 1998.
- Välipakka, Inka, *Tanssien sanat. Representoiva koreografia, eletty keho ja nais-
tanssi*. Joensuun yliopiston humanistisia julkaisuja 34. Joensuu 2003.